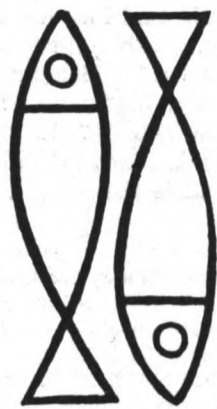

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Adres redactie: ds. H. Amelink, Waal 5, Langerak (Z.-H.)

Administratie: Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220, Zeist

Bezorgdheid verbóden!

„... een land, waarvoor de Here, uw God, zorgt...“ (Deut. 11:12)

„Weest in geen ding bezorgd...“ (Philipp. 4:6)

We zijn weer een nieuw jaar ingetreden, het jaar onzes Heren 1970. Jaar onzes Heren! Wat betekent die uitdrukking eigenlijk voor ons? Is dat een belijdenis, of is het een soort „beleefdheidsformule“, die men van kerkmensen kan verwachten? Werden ook wij bij de intrede van het nieuwe jaar niet besprongen door vele vragen? En ging het bij die vragen ook niet vaak om het probleem van de levenszekerheid? Hoe zal het gaan met ons, met onze gemeenten, met het hele kerkelijke leven? Hebben wij „levensvatbaarheid“? Hebben wij garanties? En hoe vaak kunnen wij de sluitrede niet vinden! Hoe vaak loopt ons vragen uit op bezorgdheid!

„Jaar onzes Heren“. Wat betekent die uitdrukking voor ons?

In Deuteronomium 11 geeft de Here een korte beschrijving van het beloofde land. En zolang we „naar beneden kijken“, valt ons eigenlijk maar één ding op: een totaal gebrek aan garanties, aan levenszekerheid! Allereerst, het land drinkt water — en dat is zoveel als leven — van de regen des hemels. Maar wie heeft het wéér in zijn hand?

Vervolgens, als het dan regent ergens, kun je dan tenminste dat water opvangen, leiden, verstandig over het akkerland verdelen? Geen sprake van! Kanaän is een land van bergen en dalen! Waar de regen valt, daar valt hij Afgelopen! Ja, „van beneden af gezien“ is Kanaän te vergelijken met een verlamde patiënt, die alleen maar zijn mond kan opendoen in de hoop, dat „iemand“ hem lafenis zal komen brengen.

Bezorgdheid — wat was dat in die omstandigheden? Natuurlijk niet dat men wilde doen wat zijn hand vond om te doen. Niet dat men op het land wilde gaan werken. Neen, bezorgdheid was wat het altijd is: dat men wilde bemachtigen en beheersen, wat de eigen hand niet vinden kon om te doen. Dat men de hemel wilde bestormen om de regen omlaag te dwingen. Dat men verzekerd wilde zijn van alle dingen. Bezorgdheid was ten diepste wat het altijd ten diepste is: als God willen zijn! Dat eindigt in het donker van wanhoop en vertwijfeling, zoals het van het begin af aan daarin eindigen moest.

„Jaar onzes Heren“ — wat betekent die

uitdrukking in de omstandigheden van Kanaän? In één woord: Alles! Maar... daarvoor moest je naar bóven kijken. Van beneden af kon je dat niet ontdekken. Kanaän is een land, „waarvoor de Here, uw God, zorgt“. Hij heeft alle garanties-van-beneden laten wegvallen — onweersprekelijk en duidelijk om Israëls enige God te zijn. Om ook als Israëls enige God beléden en gediend te worden. Want Hij geeft de belofte — dat is de garàntie —, dat Hij zélf die „iemand“ is, die de machteloze patiënt zal verzorgen. Zijn ogen zullen op het land gericht zijn, van het begin des jaars tot het einde. Hij zal wolken (régenwolken!), lucht en winden, hun spoor en loop en baan wijzen. En het land zal verzorgd zijn.

En zo spreekt de gesteldheid van Kanaän ons van geloof, gebod en gebed.

Van geloof — Wie de echte zekerheid wil kan niet naar beneden zien. Hij wordt ertoe gedreven naar boven te zien, naar de Here, zijn God. Hij moet zijn vertrouwen van alle schepselen aftrekken en op de Here alleen stellen. Hij moet wachten op de Here. Dát is geloof.

Dan het gebod. U hebt het wel gemerkt, in de regels hierboven worden we herinnerd aan de omschrijving van het eerste gebod, zoals de catechismus die geeft. „Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben“ — dat is eigenlijk het héle gebod van God. Kanaän predikt dat gebod.

En tenslotte het gebed. „Hij moet wachten op de Here“ zeiden we boven.

Maar wachten, dat betekent niet, dat je „zit te zitten“, totdat „het“ komt. Het is de Here aanlopen. Het is bidden. Een actieve verwachting dus, die zich uit in het belijdende gebed. „Hij wil erom gebeden zijn“. Kanaän drijft Israël tot dat gebed.

Het woord „bezorgdheid“ heeft bij ons vaak een veel te gemoedelijke klank. We weten nog wel, dat je niet bezorgd behóeft te zijn. We weten vaak slecht, dat we niet bezorgd mógen zijn. God heeft ons die bezorgdheid niet „afgeraden“ maar verbóden.

Hoe zat het eigenlijk met de bezorgde mens, de eeuwen door?

Hij had een scherp oog voor de zaken „beneden“, voor het gebrek aan zekerheid, aan

garanties. Maar hij kon niet naar bóven kijken! De klank van Gods beloften werd overstemd door het malen van zijn eigen denk-raderen. Hij moest er immers zélf mee klaar komen. Het ontbrak hem aan gelóóf. De bezorgde mens hééft ook altijd getracht in de gebreken te voorzien. Van beneden uit. Hij heeft voorraden aangelegd. Dan weer heeft hij een koning begeerd, die „voor zijn aangezicht uit zou trekken“. Hij heeft altijd ergens naar willen kijken, ergens op willen vertrouwen. En die „zekerheden“ overstemden volkomen de prediking van het eerste gebod, van het éne grote gebod.

De bezorgde mens heeft het altijd zélf willen doen. zélf willen voorzien. Hij kon niet wachten op de Here. Hij hield misschien de gebedswóorden nog aan, maar hij kon niet meer bidden. Bezorgdheid vermoordt het waarachtig gebod!

Hij kon niet bidden om de regen in Kanaän. Hij heeft die regen omlaag willen dwingen, altijd weer. En hij was zo dwaas steeds weer te denken, dat het hem nog lukte ook!

Bezorgdheid vermoordt het waarachtige gebed. Ook in het woord van Paulus vinden we die tegenstelling. „Weest in geen ding bezorgd“, zegt hij.

Dan komt het vervolg: „maar laten bij alles uw wensen door gebed en smeking met dankzegging bekend worden bij God“. Bezorgdheid vermoordt het gebed, zeiden we. Het is blijkbaar ook om te keren: Het waarachtige smeekgebed betekent de dood voor onze bezorgdheid. Want in dat gebed wentelen we „onze“ zaak op de Here, storten we ons hart voor Hem uit. In het waarachtige gebed maken we onze moeiten, onze zwaarigheden, tot zijn zaak. Dat mag en dat móet.

Op Israëls gelovig gebed kwam de regen. De zaak van het volk was de zaak van de Here, hun leven zijn zorg. Maar Hij wilde er inderdaad om gebeden zijn.

In een boek las ik een simpel geschiedenisje: Iemand moest een bepaald karweitje ver-

H. Smit - Den Helder

richten. O, helemaal niet iets bijzonder. Maar het gevaar van een lelijke verwonding was toch heel werkelijk. Een ander vroeg hem: Ben je niet een beetje bang? Het antwoord was: Waarom zou ik? Ik heb vanmorgen, toen ik opstond, alles in Zijn hand gelegd. Ja, dat is het! Dat is het, voor u, voor mij, voor de kerk.

Met hoeveel schade, schande, grote pijn en

diep verdriet moeten wij allen deze les leren! De eenvoudige les van het land Kanaän. Opdat de bezorgdheid ons geloof, onze gehoorzaamheid, ons gebed, niet langer vermoordt. Opdat ons gelovig gebed als een belijdenis naar de Vader mag opstijgen. Als een loffer voor Hem! Als de doodsteek voor onze bezorgdheid!

1970 — het is werkelijk een jaar van onze Here!

mogen rekenen. Wat we vast mogen geloven. Dat namelijk de HERE onze Herder is en dat ons niets ontbreekt, noch ontbreken zal. Ge denkt vanzelf direkt aan Psalm 23. Dat is dan goed gedacht.

★ ★ ★

Oud en Nieuw

Bij de jaarwisseling zal een enkel woord — als het maar goed is — niet te onpas komen. Het jaar 1969 was een jaar van welvaart. Tenminste voor ons. Maar laat ons niet vergeten, dat dit voor Biafra, Vietnam, miljoenen vluchtelingen enz. niet geldt. En we mogen niet vergeten, dat het voorbijgegangene jaar ook een jaar was vol van spanningen en onzekerheden. Vol van goddeloosheden ook. Een opschrift in een krant luidde: „Het was me 't jaartje wel”. Dat was het zeker voor de vrijgemaakte kerken. Het jaar van Hoogeveen! Waar zogenaamd die kerken vergaderden. Maar in werkelijkheid vergaderde daar een meerderheid. En die meerderheid heeft een minderheid buiten het verband gezet. De broeders daar zullen menen Gode daarmee een dienst te hebben gedaan. Ik kan het mij wel niet voorstellen, maar er gebeuren meer onvoorstelbare dingen. Het resultaat? Meer dan 20.000 broeders en zusters uit de gemeenschap gesloten, met ongeveer een derde der predikanten. Laat ik er alleen maar dit van zeggen: 'k Ben blij niemand geschorst of uitgesloten te hebben. Ik weet niemand, die dit verdiende. Om misverstand te voorkomen: Ook de broeders te Hoogeveen sluit ik niet uit. Ik ben er rustig op te behoren bij hen, die onrecht lijden. Laten we niet schelden, maar het overgeven aan Hem, die rechtvaardig oordeelt.

★ ★ ★

Wat het nieuwe jaar betreft, niemand van ons weet wat het brengen zal. De kranten staan vol van voorspellingen. Prognoses zegt men wat deftiger en wat onduidelijker. Over het algemeen verwacht men stijging van de welvaart. In materiële opzicht dan. Want daaraan denkt men in de eerste plaats: meer produktie, meer gebruik of consumptie, meer loon enz. Er is echter een „maar” bij: maar als er een inzinking komt of een wereldramp, dan is het natuurlijk met de welvaart gedaan. Voor de t.v. hoorde ik zojuist, dat vele kranten de toekomst maar zeer onzeker vinden: „Onzekerheid alom”. „Twijfel overal”.

Sommigen hebben wel in de gaten, dat met welvaart niet alles gezegd is. Ze spraken van wel-zijn. En denken daarbij aan meer ruimte, zuiverder lucht, meer mogelijkheid voor ontspanning of recreatie, meer sporthallen, meer zwembaden, een tweede huis bij bos en hei enz.

Ik ontken niet, dat welvaart en welzijn in bovengenoemde zin belangrijk zijn. Maar ze zijn niet het allerbelangrijkst. Ze behoren tot die dingen „die erbij gegeven worden”. Die de HERE op de koop toegeeft om zo te zeggen. En waarop we niet altijd vast mogen rekenen. In tijden van oorlogen en natuurrampen gaat de welvaart en het welzijn ontbreken. Ook voor de kinderen Gods.

Maar er is iets beters waarop we zeker

Zó spreken de gelovigen, de schapen van Gods grote kudde, van hun Herder. Van de Goede Herder. Van Jezus Christus. Die Zich in Joh. 10 zo noemt.

De schapen kennen Zijn stem. En volgen Hem.

Hij weidt zijn volk in grazige weiden. Drenkt hen met het water des levens. Verkwikt zo hun leven.

Hij leidt in de rechte sporen. Om Zijn Naam. Omdat Hij de Goede Herder is.

Zo heet Hij en zo is Hij. Dat maakt Hij waar. Soms gaat het leven van Gods volk door diepe duisternis, veel ellende en nood. Tenslotte door het dal van de dood. Maar ook dan is er niets te vrezen. Want ook dan is de Herder bij hen. Hij Zelf is dood geweest, maar leeft. En Zijn schapen zullen met Hem leven. Zonde, duivel en dood kunnen het benauwd maken. Maar voor het oog van die vijanden richt de Goede Herder een tafel toe. Met overvloed. Het heil van Hem en Zijn goedertierenheid volgen al de levensdagen. En in Zijn huis, op een nieuwe aarde onder een nieuwe hemel, is het goed toeven tot in der eeuwigheid.

Welzalig zij, die vast op Hem vertrouwen. Ook in 1970. Ook al zou het een rampjaar worden. Want ook dat kan van Gods liefde in Christus niet scheiden.

H. J. Jager - Kampen

Twee brieven

Over de 'Open' avondmaalstafel.

Ook over dit onderwerp schreven we.

En ontvingen een dubbele reactie.

Eén broeder vond dat de redactie mij het schrijven over dit thema in de huidige situatie moest verbieden: de tijd had geen behoefte aan nieuwe kwesties.

Een andere broeder was blij dat ik over deze zaak de pen had opgenomen, doch vond dat ik lang niet ver genoeg gegaan was. Ik had, zo meende hij, slechts geschreven over de toelating van leden van andere tot het kerkverband behorende gemeenten, die „het briefje” niet bij zich hadden.

Zo gaat het als je aan de weg timmert.

Veel bekijks.

Ons antwoord aan de eerste broeder luidt: We schrijven gewoon door. De kwestie is helemaal niet nieuw.

En aan de andere broeder zeggen we: Ook u hebt zich, dachten we, vergist. We schreven over buitenlandse, lutherse christenen, die vroeger in een gereformeerde kerk in ons land avondmaal vierden. Zoals K. Schilder destijds avondmaal vierde in een lutherse kerk in Erlangen. Geknield nota bene! Duitse gereformeerden vinden dat geknield communiceren honibel. Best te begrijpen in het licht van antwoord 48 van hun en onze catechismus! Maar als buitenlandse lutheranen bij ons avondmaal konden en naar ik hoop ook nog kunnen vieren, waarom dat binnenlandse lutheranen niet?

Onlangs bediende ik het avondmaal in een kleine gemeente. Een vrij-evangelische zuster begeerde mee aan te zitten: niet deelnemen aan het avondmaal is óók een daad! De kerkeraad dorst deze vrijmoedig belijdende zuster niet te weigeren. M.i. volkomen terecht. Het was dan misschien wel tegen de regels van mensen. Was het óók tegen die van God de Here?

Laten we nooit vergeten: het is niet onze maaltijd. Dan konden we een soort ballotagesysteem toepassen. Het is de maaltijd des Heren. Daar mogen we niemand terugwijzen, die Hij niet terugwijst.

G. VISEE

Opgepast

Hier en daar merken we dat de duivel alweer bezig is ons tegen elkaar op te zetten. Het uitnemende boekje van ds. M. R. van den Berg en de artikelen van ds. G. Janssen bijvoorbeeld kunnen zó maar een twistappel worden. Dat boekje als het volkomen onhistorisch wordt gehanteerd om een twistappel in de kerken te werpen. De artikelen van ds. Janssen als ze historisch worden misbruikt om te betogen dat de synodale kerkinrichting een goddelijke waarheid is.

Goed gaat het alleen als we „de mond des Heren vragen”.

Precies zo staat het met de jongste publicatie van ds. Vonk. Opgejut door De Reformatie wordt er nu al geroepen: Kijk eens waar dat naar toe gaat!

Laat men nu eens gaan studeren.

Dat boek van Vonk.

De Bijbel er naast.

Dan komen we verder.

En voor de rest: doodgewoon doorgaan met adem halen. Dat hou je het langste vol.

G. VISEE

HET VOLGENDE NUMMER VAN OPBOUW
BESTAAT UIT 12 PAGINA'S

G. C. BERKOUWER:

Theoloog

„On The Crossroads”*)

Herman Bavinck overleed in 1921. Dr. V. Hepp volgde hem op. In 1940 benoemden directeuren van de Vrije Universiteit dr. G. C. Berkouwer tot hoogleraar in de nieuwere theologie. Kennelijk was dit bedoeld als een aanvulling op het onderwijs van prof. Hepp.

Dit was een gelukkige keuze. Berkouwer was in 1932 gepromoveerd op een dissertatie over geloof en openbaring in de nieuwere Duitse theologie. Het was een proefschrift dat er zijn mocht. Op 11 oktober 1940 inaugureerde hij — voorlopig als buitengewoon hoogleraar — met een oratie over Barthianisme en katholicisme. Twee onderwerpen die hem zijn leven lang bleven boeien.

Berkouwer is nu reeds bijna dertig jaar een van de belangrijkste docenten aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit. Hij was al die tijd een bijzonder vruchtbaar publicist. Er zijn weinig theologen in binnen- en buitenland, die zo'n omvangrijk oeuvre op hun naam hebben. Van zijn hoofdwerk, de „Dogmatische studien”, verschenen al zestien delen. Het zeventiende (over de kerk) is aangekondigd. Verder schreef Berkouwer boeken over Karl Barth en diens theologie, over het rooms-katholicisme. Buitendien zijn er de vele artikelen in tijdschriften en weekbladen. Zijn werkkraft is formidabel.

OVER deze theoloog werd tot nu toe bijzonder weinig gepubliceerd. Bij zijn jubileum als hoogleraar in 1965 verschenen enkele artikelen over zijn theologie. Het belangrijkste was een heel interessant opstel van professor Berkhof over Berkouwers theologische methode, vooral over het correlatie-motief. Het is niet eenvoudig in een beknopt artikel de essentiële punten uit Berkouwers werk en levensgang te releveren. We krijgen misschien het best een greep op de stof én op de man door hem te vergelijken met enkele andere theologen, zijn ontwikkelingsgang na te gaan en tenslotte zijn jongste publicaties over de Heilige Schrift te bespreken. In deze laatste culminereren de actuele theologische vragen.

I

In de laatste halve eeuw springen vier dogmatici in de gereformeerde theologie naar voren. Het zijn G. C. Berkouwer, Th. L. Haitjema, K. Schilder en J. G. Woelderink, twee hervormden en twee gereformeerden. Het is eerlijk verdeeld. Ieder van hen vertegenwoordigde een bepaalde stroming in het gereformeerde protestantisme. Schilder lijkt nog het meest op Abraham Kuiper. Hij was even strijdbaar, kon zijn tegenstanders soms in jarenlange polemieken achtervolgen. Hij was even belijnd en markant: hij vocht zijn hele leven tegen Karl Barth en tegen de Nederlandse theologen uit het confessionele en ethische kamp die van Barth wilden leren. Schilder beschikte over enorme denkkraft, hij was inventief en een origineel theoloog. Hij kon verre perspectieven openen in de bijbelse openbaring. Neem zijn „Christus in Zijn lijden”: in drie machtige delen schetste hij de Borgtocht van Christus in een wonderlijke mengeling van mystiek en rationaliteit. In zijn „Wat is de hemel?” besprak hij de moeilijkste vraagstukken van de eschatologie, dichtelijk én dogmatisch.

Haitjema is een meer systematisch denker. Dichtelijk is hij bepaald niet, eerder nuchter. Hij hield zich intensief bezig met de verhouding van christendom en cultuur. Dat deed Schilder ook, maar Haitjema benaderde deze vraagstukken veel meer vanuit de theocratische visie die hij van Hoedemaker had geleerd. Van meetaf nam hij een kritisch-sympathetische houding aan tegenover Karl Barth. Het kritische werd in de loop van de jaren sterker, de sympathie bleef.

Woelderink was meer dan Schilder en Haitjema pastoraal ingesteld. Terwijl de laatste theologen diepgaande belangstelling hadden voor de nieuwere Duitse theologie en de verhouding van christendom en cultuur, is

daar bij Woelderink nauwelijks sprake van. Hij was veel meer congeniaal met de oudere gereformeerde theologen uit de tijd van de reformatie en de nadere reformatie. Zijn geschriften zijn nog steeds van grote betekenis voor wie worstelt met de problematiek van verkiezing en verbond, geloof en rechtvaardiging. Later heeft Woelderink zich ook in Barth verdiept en van hem geleerd.

Het is verhelderend tegen deze achtergrond Berkouwer te beschouwen. In systematische denkkraft evenaart hij Schilder en Haitjema niet. Toch moet men hem als denker niet onderschatten. In zijn dissertatie gaf hij bijzonder heldere uiteenzettingen over moeilijke denkers als Kant en Heim. Zijn tweede boek over Barth is een schoolvoorbeeld van analyse. Berkouwer heeft iets van een wiskundige in zijn denken. Hij is er op uit de „componenten” in een bepaald systeem te zoeken en in de oplossingen, die niet deugen, de „spanningen” aan te wijzen. Hier en daar schreef hij wel over de gemene gratie, maar een grondige bespreking van deze Kuiperiaanse cultuurfundering zoals Schilder die gaf, vinden we bij hem niet. Evenmin heeft hij zich in de theocratie verdiept zoals Haitjema. Hij concentreerde zich, evenals Woelderink, meer op de praktische geloofsvragen, al missen we bij hem Woelderinks bevindelijke ondertoon. Berkouwer heeft net als Schilder de gereformeerde theologie uit de verstarring willen halen, waarin ze onder de epigonen van Kuiper en Bavinck was gekomen. Hij pakte het alleen heel anders aan, minder beslist en minder strijdbaar. Het is bij Berkouwer alles veel vloeiender en minder vastgepind op bepaalde distincties. We missen bij hem het sterke juridische element, dat bij Schilder vooral in de satisfactieleer zulk een belangrijke rol speelde. Hij was veel meer een leerling van Bavinck, terwijl er bij Schilder — ondanks diens voortdurende kritiek — meer aansluiting op Kuiper was.

Berkouwer heeft om zo te zeggen de gereformeerde dogmatiek vanuit de nieuwere

Duitse theologie een lutherse injectie gegeven. Daardoor is het alles meer afgestemd op de praktijk van het geloof.

Berkouwer studeerde aan de Vrije Universiteit in de twintiger jaren, kort na de dood van Herman Bavinck en in de eerste jaren van Hepp. Het Kuiperiaanse rijk in de Gereformeerde Kerken was nog krachtig genoeg een eerste felle aanval, ondernomen door dr. Geelkerken en zijn medestanders op te vangen (Assen, 1926). Ergens heeft Berkouwer zijn historische achtergrond in die twintiger jaren. Er heerste in de Gereformeerde Kerken in die tijd in wijde kringen een gemoeidelijke vroomheid die, ondanks alle kritiek, verwant was aan het geestelijk klimaat van de ethische theologie. F. W. Grosheide, de bekende nieuwtestamenticus, is daar in zijn commentaren en geschriften een levend voorbeeld van. Berkouwer heeft veel van deze nieuwtestamenticus geleerd.

In de dertiger jaren werd dat anders. Er ontstond in dat laatste decennium voor de tweede wereldoorlog een vernieuwingsbeweging in de Gereformeerde Kerken. Schilder kwam in deze tijd — hij was in 1933 hoogleraar te Kampen geworden — goed op dreef. Zijn heilshistorische visie op de Heilige Schrift bracht een revival in de prediking met een heel bepaald pathos. De beweging van de wijsbegeerte der wetsidee kreeg een greep op de gereformeerde intellectuelen, vooral op de jongeren. Woelderinks publicaties wonnen bij gereformeerde dominees aan invloed. Er werd enthousiast gestudeerd, vooral in Calvin; er werd veel gepubliceerd. Van alles kwam los en de belangstelling bij het gewone kerkpubliek was groot.

Berkouwer hield zich wat afzijdig. Hij kritiseerde Woelderinks boek over het doopformulier. Hij verdedigde de theologie van Kuiper tegenover Haitjema. Met de beweging van de wijsbegeerte der wetsidee deed hij niet mee, al stond hij niet onsympathiek. In feite bouwde hij in zijn publicaties tot 1945 voort op de theologie van Kuiper en Bavinck zoals die in de twintiger jaren in hun school vorm had gekregen. Hij hield zich in zijn dissertatie intensief bezig met de structuurproblemen van de nieuwere Duitse theologie, vooral van Barth en Brunner, die hij al vroeg grondig kende. Maar Miskotte attendeerde terecht op een zekere innerlijke distantie waarmee alles werd beschouwd. In zijn eerste boek over Karl Barth (1936), dat hem met één slag bekend maakte, verdedigde hij het Kuiperiaanse rijk tegenover de dialectische kritiek. In zijn eerste boek over de inspiratie (1938) nam hij het krachtig op voor de beslissingen van Assen tegenover dr. Geelkerken. Zijn eerste studie over het katholicisme (1940) was een novum in de gereformeerde theologie. Berkouwers groot formaat als theoloog komt niet het minst uit in het feit, dat hij er al vroeg oog voor had, dat de twintigste eeuw het rooms-katholicisme en het protestantisme voor dezelfde geloofsproblemen plaatst. Deze eerste periode in zijn leven sloot af met de beslissingen van de gereformeerde synode in 1944. Berkouwer was praeses van deze kerkvergadering. Ze veroordeelde Schilder en wierp hem uit de Gereformeerde Kerken. Het was de tweede felle aanval die het Kuiperiaanse rijk in vijftien-twintig jaar te verwerken kreeg. De beslissingen van deze synode zullen hem ongetwijfeld grote innerlijke spanningen bezorgd heb-

*) Eerder gepubliceerd in „Wapenveld”, sept. 1969.

R. H. Bremmer - Enschede

ben. Al stond hij wat afzijdig van de door Schilder geleide beweging, hij was theoloog genoeg om te beseffen, dat de kritiek uit de dertiger jaren op Kuiper en diens systeem legitieme elementen bevatte. Toch koos hij voor het zgn. Preadvies, waarin dr. J. Ridderbos op de bekende oude argumenten uit de Kuyperiaanse verbonds- en doopleer de bewaarden van Schilders leerlingen tegen de leeruitspraak inzake het „houden voor wedergeboren” van de kinderen des verbonds afwees.

Berkouwer stond in 1944 op de tweesprong. Hij had voorlopig de traditionele weg gekozen. Toch heeft hij die na de tweede wereldoorlog niet verder afgewandeld. Na de catastrofe van de vrijmaking kwam er in de Gereformeerde Kerken een geheel nieuwe oriëntering. Daarvan werd Berkouwer één van de stimulerende leiders. Had hij toch het onhoudbare van de oudere posities ingezien? Hij las in die jaren na de tweede wereldoorlog Kohlbrugge en refereerde over hem voor de Vrije Universiteit in een sympathiek gehouden referaat. Dat was een nieuw geluid in de gereformeerde theologie uit de school van Kuiper. Hij schreef in 1947 tegen Barths opvatting van de kinderdoop en had nu sympathie voor Woelderinks verbondsleer. In 1949 verschenen de eerste delen van de reeks dogmatische studies en daarin ontmoeten we een andere Berkouwer. Hij had nu kritiek op Kuiper al viel hij hem nooit helemaal af en hij wilde leren van Barth. In zijn grote boek over de sacramenten uit 1954 oefende hij scherpe kritiek op Kuipers leerling Kramer die met een beroep op de oudere gereformeerde theologie de leer van de veronderstelde wedergeboorte had verdedigd. „De integriteit van het sacrament hangt direct samen met zijn relatie tot het Woord der belofte” schreef Berkouwer nu.¹⁾ Dat was precies het punt waarvoor de bezwaarden uit de veertiger jaren zo bloedig hadden geijverd. In datzelfde jaar 1954 verscheen zijn tweede boek over Barth, waarin geheel andere stellingen werden betrokken dan in het eerste. Stellig hield Berkouwer kritiek, scherpe kritiek op bepaalde grondtrekken in Barths denken. Haitjema, in een grootscheeps geschreven artikel over Berkouwers boek, deelde die kritiek tot op zekere hoogte. Hij achtte Berkouwers hoofdbezwaar tegen Barth nl. „de overschrijding van de grenzen der Openbaring, welke het Schriftgetuigenis ons stelt”, en dat op grond „van een speculatief-constructief dogmatisch denken” in wezen juist. Haitjema achtte thans het gesprek tussen het Nederlands calvinisme en het Barthianisme op gang gekomen „in een geest van ongeveer de toenadering”.²⁾

Ook in de rooms-katholieke wereld kwamen veranderingen. De théologie nouvelle legde veel meer nadruk op het concrete spreken van de Schrift dan vroeger in de roomse theologie het geval was en kwam tot een herinterpretatie van de beslissingen van Trente. Berkouwer zag daarin aanknopingspunten voor een hernieuwd gesprek met de reformatie. Hij gaf zich van de wijziging in de positie tegenover het rooms-katholicisme rekenschap in zijn boek over de nieuwe theologie en het tweede vaticaanse concilie (1964).

Intussen deed zich in de zestiger jaren overal ter wereld een geheel nieuwe ontwik-

keling voor in de theologie. De dichte mist van de nieuwe theologie — om een beeld van Van Ruler te gebruiken — trok over Europa en de wereld. De invloed van Karl Barth en de dialectische theologie ebde af. Bultmann, één van Barths vroege medestanders, had tijdens de tweede wereldoorlog in Duitsland zijn ontmythologiseringsprogramma ontworpen. Daarover ontstonden in Duitsland nieuwe discussies. In de zestiger jaren drongen die ook hier door, evenals Bonhoeffers visie op de secularisering van het christelijk geloof. Van Ruler sprak onlangs van een dichte mist van sociologie, psychologie, marxisme, hegelianisme en revolutietheorie die langzamerhand alle oudere probleemstellingen vervaagt. Bultmanns vorm-historische uitlegging van de evangeliën, door oudere gereformeerde exegeten als Greijdanus en Grosheide afgewezen, begon aanhang te vinden. Exegeten als Schippers, Baarda en Koole probeerden deze methode vruchtbaar te maken voor een nieuwere benadering van de Heilige Schrift, ook van het Oude Testament. Het gesprek over de Heilige Schrift, dat door de Asser beslissingen jarenlang had gestokt, kwam weer op gang.

Weer staat de gereformeerde theologie op een tweesprong. Berkouwer was de laatste decennia haar meest gezaghebbende woordvoerder. Het is daarom van belang hoe hij zich in de nieuwere ontwikkeling opstelt. Hij heeft ons daarover — tot op zekere hoogte — niet in het onzekere gelaten. In 1966 verscheen zijn „De Heilige Schrift I”, een jaar later het tweede deel. Het is de moeite waard ons thans rekenschap van zijn positie te geven.

II

Het valt op hoe nauw Berkouwer zich in deze boeken aansluit bij Herman Bavinck. Al die kenmerkende citaten uit Bavinck, die we in het vorige artikel gaven, vinden we bij Berkouwer terug. Al zegt de term „organisch” hem niet alles — Berkouwer citeert de kritiek van J. Ridderbos die bij de term „organisch” van slechts schijnbare klaarheid sprak — hij staat ten volle achter de daardoor uitgedrukte zaak. Het gaat in de organische opvatting van de Schrift om de menselijke functionaliteit in de theopneustie. Berkouwer formuleert zijn grondstelling met het reformatorische adagium: *Sacra Scriptura est verbum Dei*: de Heilige Schrift is het Woord van God. Daarbij accentueert hij krachtig, evenals Bavinck, het feit dat God zijn Woord sprak en te boek deed stellen door mensendienst. Bavincks opmerking dat het Woord Gods in alles voluit goddelijk en voluit menselijk is, vindt bij Berkouwer sterke weerklank.

Toch zijn er enkele opvallende wijzigingen. Die raken in de eerste plaats het getuigenis van de Heilige Geest, één van de meest waardevolle elementen in Berkouwers Schriftleer. Het gaat in deze kwestie om de grond van ons Schriftgeloof. Bavinck was op dit punt onzeker. Ergens stonden Bavinck en Kuiper in hun Schriftleer nog onder invloed van Schleiermachers subjectivisme. Kuyper zocht een stemming tussen het geestelijke leven van de wedergeboren mens én het geestelijke leven zoals hij dat in de Schrift aantreft.

De Heilige Geest overtuigt de gelovige van het goddelijk karakter van de Schrift door zijn ogen voor die overeenstemming te openen. W. H. Velema heeft het zo op korte formule gebracht: „De Geest in het subject herkent de Geest in de Schrift in zijn identiteit”.³⁾ In feite gaat de door de Geest gewerkte wedergeboorte aan het Woord vooraf. Soms vinden we deze gedachte bij Bavinck (zie vorig artikel), soms gedacht hij op de reformatorische lijn. Dan schrijft hij, dat de Schrift autopistos is, geloofwaardig in zichzelf en door zichzelf.

Haitjema heeft zich jarenlang tegen deze Kuyperiaanse Schriftleer verzet. Het gaat volgens hem in het getuigenis van de Heilige Geest om „het zichzelf-evident-maken van bepaalde Bijbelinhoude, welke aan den dag treedt, zodra de Heilige Geest van deze inhouden Zijn getuigenis maakt in het hart van de geloovige”.⁴⁾ Het gaat hier om oer-reformatorische gedachten. Zondag 7 Heid. Catechismus zegt dat de Heilige Geest het geloof door het heilig evangelie in ons hart werkt. Zondag 25 belijdt, dat de Heilige Geest het geloof in onze harten werkt door de verkondiging van het heilig evangelie.

In zijn eerste boek over de Heilige Schrift nadert Berkouwer hier Haitjema tot op grote hoogte. Bavinck betoogde nog, dat het gezag van de Goddelijke Schrift rust in haar inspiratie. De goddelijke oorsprong van de Schrift waarborgt haar gezag. Berkouwer ontkent dit niet, maar verbreedt deze stelling. De Heilige Schrift oefent over ons haar gezag niet slechts vanwege de teksten die van inspiratie spreken maar door haar ganse inhoud. Daartoe behoren ook deze teksten. Het Schrift gezag is geen leeg formeel gezag maar het legt zich aan ons op doordat de Heilige Geest ons overtuigt van de goddelijkheid van de inhoud van de Schrift, deze verzegelt aan ons hart. Het getuigenis van de Heilige Geest komt tot ons in het spreken van de Schrift zélf. Dit „is niet een geïsoleerd getuigenis, dat buiten alle vertrouwen om zekerheid zou geven over het gezag der Schrift, maar het bindt aan de boodschap, het getuigenis der Schrift zelf.”⁵⁾ Er is hier sterke harmonie met Bavinck, wanneer hij op de reformatorische lijn schrijft, en met Greijdanus die zijn leven lang tegen subjectivering van het getuigenis van de Heilige Geest vocht en met Schilder naar wie Berkouwer nadrukkelijk verwijst.⁶⁾

Een ander belangrijk punt in Berkouwers eerste boek over de Heilige Schrift is zijn besliste afwijzing van Bultmanns existentiële hermeneutiek. Zijn grondbezwaar tegen Bultmann is dat zijn existentiële analyse van het mens-zijn-des-mensen bepalend wordt voor de structuur van het kerugma (de boodschap van het evangelie). De analyse van de mens tot wie het kerugma is gericht, wordt zo beslissend voor de exegese van de teksten. Bijzonder interessant is dat Berkouwer hier de kritiek, welke prof. Berkouwer oefende op zijn correlatieve methode, ter sprake brengt. Inderdaad speelt in Berkouwers denken de correlatie van geloof en openbaring een grote rol. We vinden die al in zijn dissertatie. Berkouwer meent, dat Berkouwer door deze methode gevaar loopt alleen die onderwerpen uit de openbaring ter sprake te brengen, die ons onmiddellijk aanspreken op ons geloof. Dat geeft volgens Berkouwer een verenging van het gezichtsveld. Berkouwer wees deze kritiek van de hand. Zijn grondovertuiging is, dat „het handelen Gods de mens, zijn subjectiviteit, zijn geloof te boven gaat.”⁷⁾ Dat ziet hij als een „essentiële dimensie” van het evangelie. Wel wil Berkouwer voluit in rekening brengen de gerichtheid van de boodschap der Schrift op het geloof, zie Joh. 20 : 31; Rom. 15 : 4.

In zijn tweede boek gaat Berkouwer dieper in op de vragen aangaande de goddelijke inspiratie van de Schrift. Bavinck had reeds bijzondere aandacht gevraagd voor de menselijke bemiddeling bij het teboekstellen van de openbaring. Berkouwer wil die menselijke functionaliteit uitdiepen. Kuyper onderscheidde in dit verband tussen een goddelijke en een menselijke factor in de Schrift. Grosheide en D. J. de Groot, in zijn dissertatie

over de inspiratieleer van Calvijn, waren die weg verder ingeslagen. Berkouwer wil die kant niet op. De theopneustie nam de Bijbelschrijvers voluit in zijn dienst. „Men kan Paulus' dienst niet benaderen vanuit een metafysisch probleem van de „vereniging" van de Goddelijke en menselijke factor".⁸⁾ Het ware m.i. wenselijk dat Berkouwer hier De Groot ronduit bestreden had. Diens dissertatie speelde in het interbellum in de discussies rond het Schriftvraagstuk een rol.

Op rekening van de menselijke factor komen dan de oneffenheden in de Schrift die Calvijn reeds aanwees (de „errores"). Dat was een kwade vorm van scholastiek. Berkouwer wil de reformatorische grondstelling *Sacra Scriptura est verbum Dei* zo uitwerken, dat de verba, de woorden van de Schrift, betrokken zijn op Christus als het centrum van de Schrift. „Alleen in verband met deze centraliteit zal men ook legitiem van de eenheid der Heilige Schrift kunnen spreken".⁹⁾ Met kracht wijst Berkouwer van de hand dat dit „een willekeurige reductie" van de Schrift betekent. Dan zouden we trouwens terecht komen bij de oude ethische stelling: Gods Woord is in de Bijbel. Het gaat om de skopus, de doelgerichtheid van de Schrift. Zij wil ons brengen tot geloof in Jezus Christus. Ook hier vinden we dezelfde grondgedachte, die we reeds uit het eerste deel naar voren brachten. Het gaat in het Schriftgezag niet om een „leeg" gezag, een formeel gezag maar om haar inhoud waaraan we ons gewonnen geven door de werking van de Heilige Geest.

Op twee concrete punten wil Berkouwer zijn visie op de menselijke functionaliteit van de Bijbelschrijvers uitdiepen. Het eerste punt betreft de zgn. vorm-historische uitlegging van de evangeliën, waarvan Bultmann één van de krachtige promotors was. Deze komt kortweg hierop neer, dat men achter de vier evangeliën zoekt naar een oer-evangelie. Achter de woorden en daden van Jezus, zoals de vier evangelisten ons die overleverden, staan de eigenlijke en werkelijke woorden en daden van Jezus. Ze zijn bij de vier evangelisten — aldus deze school — gegaan door de filter van de constellatie in de oudste christelijke gemeente. Het oer-evangelie werd eerst mondeling doorgegeven in de prediking en daarna door de evangelisten op een bepaalde manier gefixeerd. Bij die schriftelijke fixatie zouden zij het evangelie hebben geïnterpreteerd, vervormd. Zij deden dat met het oog op het doel waarvoor zij hun evangelie schreven. Bepaalde polemische situaties in die eerste gemeenten speelden daarbij een rol. Het misschien meest opvallende punt in zijn tweede boek over de Schrift is, dat Berkouwer deze methode niet afwijst. Hij zoekt daarvoor steun bij oudere gereformeerde exegeten als Herman Ridderbos en C. Bouma die in de inleidingen op hun commentaren reeds betoogden dat Mattheüs en Johannes hun geschrift componeerden en bewerkten met het oog op het specifieke doel van hun evangelie.

In de tweede plaats komt dezelfde zaak aan de orde bij de exegete van Genesis 1-3. Berkouwer vraagt zich af of men bij het paradijsverhaal niet moet rekenen met „echt-menselijke overweging, activiteit, reflexie en compositie in de verhalen, die in Israël zijn ontstaan en van Israëls geloof in de God van Israël niet los zijn te maken?".¹⁰⁾ Vergt het belijden van de inspiratie, dat wij deze verhalen hebben te verstaan als totstandgekomen door „rechtstreekse openbaring zonder wesenlijke en actieve bemiddeling, als een weergave van al wat „in den beginne" is geschied?".¹¹⁾ Is er zo geen plaats voor Bijbelkritiek die niet hoogmoedig en tegensprekend is, maar analyseert, ontleedt en oordeelt hetgeen de Bijbelschrijvers verhalen? Geldt van de evangeliën niet, dat er reden is „aan te nemen, dat in de weergave — in later tijd — bepaalde situaties van de Kerk na Pasen mede bepalend geweest zijn voor de weergave".¹²⁾ Daarbij, aldus Berkouwer, is de blik van de evangelisten „in de duiding geen ogenblik afgewend van wat geschied is".¹³⁾ Daarom acht hij de vorm-historische methode niet onvereenigbaar met het geloof in de betrouwbaarheid van de Schrift.

Hier rijzen vragen. Berkouwer gaat stellig niet zo ver als Kuitert en anderen. Toch heeft

hij in zekere zin zijn beschermend schild over hen op. Vóór we echter deze nieuwe weg inslaan is er reden tot kritische bezinning. Berkouwer zocht steun bij Herman Ridderbos en C. Bouma. Inderdaad tonen deze exegeten met krachtige argumenten aan, dat Mattheüs en Johannes schreven met het eigen doel van hun evangelie voor ogen. Mattheüs schreef voor de Joden; Jezus is de beloofde Messias. Johannes schreef voor de wereld; Jezus is het vleesgeworden Woord. Berkouwer had in dit verband ook op Greijdanus kunnen wijzen die in zijn studie over hoofddoel en gedachtingang van Lucas' evangelieverhaal er al in 1922 op wees, dat Lucas zijn beschrijving van Jezus' arbeid niet chronologisch maar zake-lijk ordende. Toch ligt dit alles op een ander niveau dan wat Schippers, Baarda en Koole thans willen. De vorm-historische methode gaat achter de verba, de woorden van de evangeliën, terug en zoekt het oer-evangelie. Het evangelie bevat volgens deze methode zowel feit als interpretatie van woord en feit. De interpretatie is van de evangelist die daarin zijn visie op Jezus verwerkte in verband met de gemeentesituatie. Het gaat er bij deze methode om wat Jezus **eigenlijk** gezegd heeft. Maar is dat mogelijk? Heeft Bultmann op dit punt althans geen gelijk als hij zegt dat we niet achter het kerugma kunnen teruggaan? Berkouwer zegt ergens in zijn boek „dat alles op de verba (woorden) aankomt".¹⁴⁾ Moeten we met de vorm-historische methode achter de verba teruggaan en wordt exegete hier feitelijk niet: ik zie, ik zie, wat jij niet ziet? Wordt hier de deur niet opengezet voor een methode van exegete die de Schrift ver-vaagt tot een geloofsgetuigenis van wat er leefde binnen Israël en de oud-christelijke gemeente? Waar is hier de grens van geloofsgetuigenis en theopneustie? Is zo de afsluiting van de canon niet willekeurig? Bavinck onderscheidde tussen revelatie (openbaring) en inspiratie. Hij maakte die twee echter niet van elkaar los. Hij noemde de theopneustie de **afsluitende** akte van de revelatie. Karl Barth heeft ons terecht geleerd openbaring, Heilige Schrift en prediking des Woords dicht bij elkaar te houden.

Woelderink noemde in dit verband de Schrift zelfs het grondsacrament der kerk.¹⁵⁾ Zonder deze term over te nemen: hij legde hier terecht een zeer nauw verband tussen openbaring en Schrift. Hoe denkt Berkouwer thans over de bijzondere openbaring en had het openbaringsbegrip niet eerst besproken moeten zijn vóór de Heilige Schrift in behandeling kwam? Dat deed Bavinck wel! Stellig is de Schrift geschreven met als skopus: het geloof in Jezus Christus. Maar wordt alles niet te veel op deze ene kaart gezet? De Schrift is niet alleen evangelie, ze is ook wét. Ze ontdekt ons ook aan onze verlorenheid en rebellie tegen God. Waar ligt hier de grens tussen Schrift en traditie? Is het te verwonderen dat de vorm-historische methode zo'n ingang bij de rooms-katholieke exegeten heeft gevonden? Heeft de reformatie de Schrift juist niet als kritische instantie tegenover de traditie gehanteerd? Calvijn doet dat in zijn Institutie slag op slag. Het bepaalt voor een groot deel de kracht van dat boek. Wat blijft er zo van deze kritische functie over? Wordt de prediking des Woords hier niet afhankelijk van de theologische exegete, die uit moet maken wat een oorspronkelijk woord van Jezus is en wat niet? En hoe te preken over een niet-oorspronkelijk woord van Jezus? Verschrallen we de openbaring in Genesis 1-3 niet als we hier alleen vernemen de onomkeerbaarheid van schepping en val?

Men moet de moed bewonderen waarmee Berkouwer de kwesties te lijf gaat. Ze laten hem geen ogenblik met rust. Misschien moeten we eerst een tijd met deze problemen modderen. Daarom te meer is er echter reden tot een kritische instelling bij wat hier geboden wordt.

Herman Ridderbos heeft onlangs Berkouwer uitgenodigd voor de dag te komen met zijn visie op het werk van de nieuwere exegete. We zijn naar zijn oordeel in een stroomversnelling terecht gekomen waarin het gaat „om de substantie van de gereformeerde belijdenis en het christelijk geloof". Is het beeld van Christus zoals de evangeliën het ons geven „vrucht van het nadenken van de latere gemeente, maar geen betrouwbare overlevering en getuigenis van wat zij (de apostelen) van Hem gezien en gehoord

hadden?" Berkouwer antwoordde dat Ridderbos het volste recht had zijn bezorgdheid kenbaar te maken. „Alleen een zich nog ernstiger verdiepen in de getuigenissen der Heilige Schrift zal ons verder kunnen helpen of ons doen terugkeren (dat is ook mogelijk)".¹⁶⁾ Berkouwer staat dus zelf opnieuw op de tweesprong.

Ergens bleef Berkouwer al deze jaren toch zichzelf, al verliet hij heel wat posities en stootte hij veel argumenten af. Hij bleef de gereformeerde theoloog uit de twintiger jaren die van Kuiper en vooral van Bavinck erfde de diepe belangstelling voor de vragen van de nieuwere theologie en de moderne wetenschap. Het pathos en de hartstocht van de dertiger jaren met hun zich verdiepen in de grondvragen van de gereformeerde theologie inzake verbond en doop, verkiezing en belofte, ging wat aan hem voorbij. De kritiek van Schilder, Haitjema en Woelderink op de fundamente van Kuipers theologie — zulk een belangrijk element in hun theologiseren — sloeg bij hem niet zo aan als bij vele anderen. Was hij te optimistisch inzake de ontwikkelingen in de Romana? En kan de gereformeerde theologie juist in haar oecumenische functie binnen de ecclesia reformata op de duur buiten hetgeen in de dertiger jaren aan de orde werd gesteld? Zijn de wegen die hij in zijn laatste boek wees in staat de gereformerd-katholieke theologie te voeren door de opkomende mist en het vervaagingsproces van de zestiger jaren?

We staan op een kruispunt van wegen. Het is geen kleinigheid de gereformeerde theologie nu al ruim dertig jaar stimulerend en kritiserend te begeleiden in een omvangrijk oeuvre, zoals Berkouwer deed. De kritische noot in dit artikel doet niets af van ons diep respect voor dit oeuvre. Berkouwer blijft ons boeien. Hij moge in de kritiek er een bewijs van zien.

Voor verdere studie: een lijst van Berkouwers boeken en geschriften tot 1965 in **Ex auditu verbi**, de feestbundel uit 1965, uitgegeven bij J. H. Kok te Kampen.

Publicaties over Berkouwer:

H. Berkhof, **De methode van Berkouwers theologie in Ex auditu verbi**, blz. 37-55.

G. E. Meuleman, **De correlatie van geloof en openbaring bij G. C. Berkouwer**, in **Geref. Theol. Tijdschrift**, 1965, blz. 209-216.

E. G. van Teijlingen, **Futurum en futurisme**, in **G. Th. T.**, 1964, blz. 95-107.

Voor wie afrikaans leest F. J. M. Potgieter, **Berkouwer oor die Heilige Skrif**, in **Die Kerkbode** (van die Nederduits Geref. Kerk), 8 en 15 maart 1967.

¹⁾ G. C. Berkouwer, **De sacramenten**, 1964, blz. 92.

²⁾ Th. L. Haitjema, **Calvinisme en Barthianisme**, art. in **N.Th.T.**, X, blz. 94, 95.

³⁾ W. H. Velema, **De leer van de Heilige Geest bij Abraham Kuiper**, 1957, blz. 37. Velema zegt ook, dat het getuigenis van de Heilige Geest bij Kuiper **onmiddellijk** werkt.

⁴⁾ In art. **De autopistie der H. Schrift en het getuigenis des H. Geestes**, in **Onder eigen vaandel**, 1939, blz. 220.

⁵⁾ **De Heilige Schrift, I**, 1966, blz. 71.

⁶⁾ Zie K. Schilder, **Heid. Catechismus, II**, blz. 456 vlg.

⁷⁾ **De Heilige Schrift, I**, blz. 65. Zie ook noot 159.

⁸⁾ **De Heilige Schrift, II**, 1967, blz. 48.

⁹⁾ **A.w.**, blz. 56.

¹⁰⁾ **A.w.**, blz. 304.

¹¹⁾ **A.w.**, blz. 306.

¹²⁾ **A.w.**, blz. 223.

¹³⁾ **A.w.**, blz. 219.

¹⁴⁾ **A.w.**, blz. 51/52.

¹⁵⁾ In het belangrijke artikel **Heilige Geest-Heilige Schrift, in Kerk en theologie**, 1953, blz. 221: „Omdat de eenheid van bijbelwoord en Gods Woord, van Woord en Geest voor het geloof vastligt in het grond-sacrament van de kerk is ook hier de bekende sacramentele spreekwijze mogelijk".

¹⁶⁾ Deze discussie-op-hoog-niveau in **Geref. Weekblad**, 1969, no. 49, 50, 51 en 52.

ALBERT HAHN EN KOOS VAN WERINGH

krakers van noten

Soms gebeurt het, dat je tijdens het lezen van een boek ineens naar de klok kijkt en denkt: is het al zó laat! Tijdens het lezen kun je soms merken, dat de schrijver niet zomaar een onderwerp behandelt, maar dat hij dermate nauw bij zijn onderwerp betrokken is, dat hij zijn lezer meesleept.

Deze ervaring had ik tijdens het lezen van het laatste boek van Koos van Weringh.

Dr. J. van Weringh, socioloog, wetenschappelijk medewerker voor criminologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen en lid van de groninger gemeenteraad, heeft een studie geschreven over de tekenaar Albert Hahn. Deze uitzonderlijk begaafde tekenaar leefde van 1877-1918 en heeft in het begin van deze eeuw veel politieke karikaturen getekend.

In het begin van zijn boek vertelt de schrijver wat een politieke karikatuur wél en wat het niet is. In het algemeen wordt er een overdreven voorstelling van zaken onder verstaan. De bedoeling is echter niet alleen om iets of iemand bespottelijk te maken, maar de politieke karikaturist wil proberen te **ontmaskeren**. De tekenaar karikaturiseert een bepaalde werkelijkheid waar hij mee wil afrekenen. Vandaar de titel van het boek: Albert Hahn, tekenen om te ontmaskeren.

Wat m.b.t. de politieke karikatuur in het algemeen en m.b.t. Albert Hahn in het bijzonder gezegd moet worden is, dat de kunst niet bedreven wordt als l'art pour l'art. De kunst wordt gebruikt voor het bereiken van bepaalde idealen en voor het bestrijden van bepaalde machten. Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, Herman Heijermans en Albert Hahn hebben hun talenten gebruikt om tegen

de kapitalistisch-maatschappelijke orde te strijden.

De grote begaafdheid, die Albert Hahn toonde in het hanteren van zijn potlood om de politieke prenten te tekenen, toont Van Weringh in het hanteren van zijn pen om het leven en het werk van Albert Hahn te schetsen. Hij schetst de slechte sociale verhoudingen en de armoede in de stad Groningen aan het eind van de vorige eeuw, als de achtergrond van het gezin Hahn aan de Kadebinnensingel. Hij doet dat scherp en boeiend. Hahn kreeg op ongeveer 9-jarige leeftijd tuberculose in een rugwervel, waar hij zijn verdere leven veel last van gehad heeft. Na een studie aan de groninger tekenacademie zien we Albert Hahn naar Amsterdam vertrekken, waar hij zijn opleiding voortzet. In 1902 neemt zijn levensloop een bijzondere wending. Het socialistische blad „Het Volk” zoekt een tekenaar voor politieke prenten en nodigt gegadigden uit een proeftekening in te zenden over: de broodkast beschermd door de bijbel en wierookvat. Hahn reageert: hij tekent een grote brandkast, die door Schaepman (met wierookvat) en Kuyper (met bijbel) beschermd wordt, terwijl enkele arbeiders met gebogen hoofd toekijken. Hij krijgt de benoeming en vanaf dat moment eveneens grote bekendheid. Ook buiten Nederland. Iedereen erkende zijn geweldige capaciteiten, hoewel niet iedereen de inhoud van zijn prenten kon waarderen. De spoorwegstaking van 1903 en Kuyper werden door Hahn aangegrepen om de misstanden in beeld te brengen. Kuyper had n.a.v. de spoorwegstaking gesproken over „een mis-

dadige woeling” en zijn kabinet diende drie wetsontwerpen bij de Tweede Kamer in. Het Zondagsblad schrijft dan: De naam van Christus minder te schande gemaakt, dan door de christen-politikers, die het volk aan den lijve leeren, dat het minst van alle beloften worden vervuld, die bij de stembus onder aanroeping van den Heere Heere worden gedaan”. 't Is alsof Hahn ópspringt. Hij tekent Kuyper, die vanaf een donkere achtergrond een aan kettingen vast zittende arbeider bespringt en hem probeert te wurgen. Het onderschrift luidt: In de naam van Christus! Dr. Kuyper's zorg voor de kleine luyden. (50).

Hahn was een overtuigd socialist. Hij stelde zijn artistiek talent volkomen in dienst van de socialistische idealen. „Hij gaf een geangageerde prentkunst”. (57)

Hoewel hij van zijn ziekte veel hinder ondervond en soms lange tijd in bed lag en niet kon werken, wordt hij ons beschreven als een opgewekte man. Hij komt vooral naar voren als een eerlijke vent, die recht door zee ging.

Dat de tekeningen van Hahn bijzonder grote waardering kregen bleek eigenlijk pas goed (zoals meestal) na zijn overlijden.

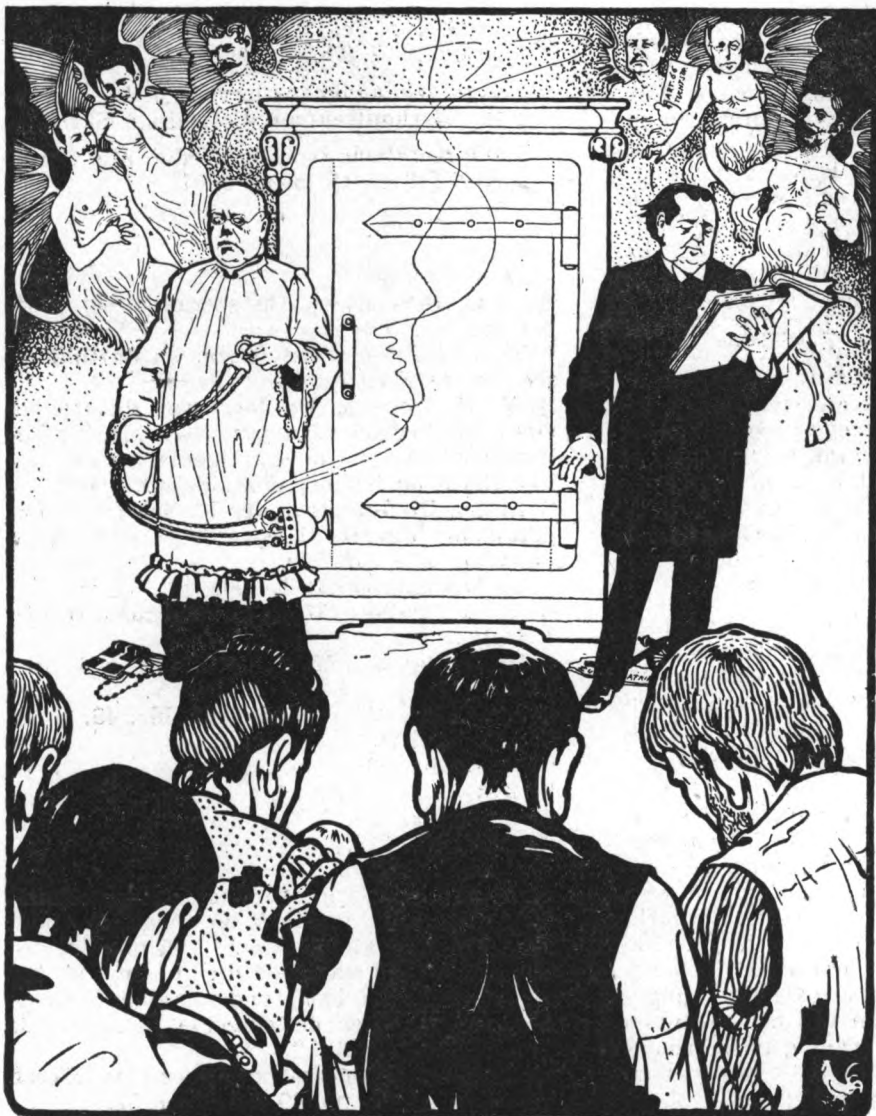
In het tweede gedeelte van zijn boek geeft Koos van Weringh een min of meer sociologische analyse van Hahns prenten. In zijn politieke karikaturen zijn nl. drie grote thema's te onderkennen: het anti-kapitalisme, het anti-klerikalisme en de sociaal-democratie. Met grote felheid tekent hij het afschuwelijke van de kapitalistisch-maatschappelijke orde. De armoede, de onmenselijkheid en de schulden daarvan worden scherp aangewezen. Hahn wil een ander sociaal-economisch systeem, waar rechtvaardigheid méér betekent dan een pannetje soep. Hij tekent de kapitalist meestal uit, met zijn dikke buik, zijn zwarte hoge hoed, vaak met een rij zilveren rijksdaalders er om heen, ringen om de vingers en een welvdane grijs. Het gaat hem om geld en geld alleen. Hahn tekent hem soms met duivels vlammeende ogen.

De vorstenhuizen vallen eveneens onder zijn kritiek. Keizer Wilhelm II wordt getekend „als een incompetent, grootsprekend, maar gevaarlijke clown die voortdurend de vrede in de wereld in de waagschaal stelt” (151). Koning Leopold van België ziet hij als een ongevaarlijke figuur, die zelfs een keer met de nederlandse premier Abr. Kuyper door de straten van Brussel zwiert: Wij zijn gezwoore kamerade... Het nederlandse koningshuis wordt evenmin gespaard, hoewel die kritiek iets minder scherp is.

De Eerste Wereldoorlog leverde Hahn veel stof tot tekening. Hij was niet anti-engels of anti-duits. Hij was tegen de oorlog op zich. Wat dit betreft was hij inderdaad niet eenzijdig, hij probeerde alleen de oorlog als verschijnsel te treffen.

Het socialisme wordt door Hahn als de reddende engel getekend. Steeds zien we dan een sterke, zelfbewuste arbeider op de voorgrond staan. Van Weringh laat duidelijk zien, dat Hahn voor zijn idealen streed. Onomwonden! En wat hem tegenstond werd zonder pardon afgemaakt.

Behalve de gezeten burgers en de kapitalisten noemt de schrijver ook het politieke christendom, dat Hahns bijzondere belangstelling had. De schrijver merkt dan op, dat Hahn zich in geen enkele prent tegen de geloof op zich keert, maar hij verweet de christenen, dat ze de godsdienst als mom gebruikten voor hun sociale en politieke belangen. Uit verschillende prenten blijkt, dat Hahn van de christenen iets anders had verwacht.

De brandkast
met bijbel
en wierookvat.

H. E. S. Woldring

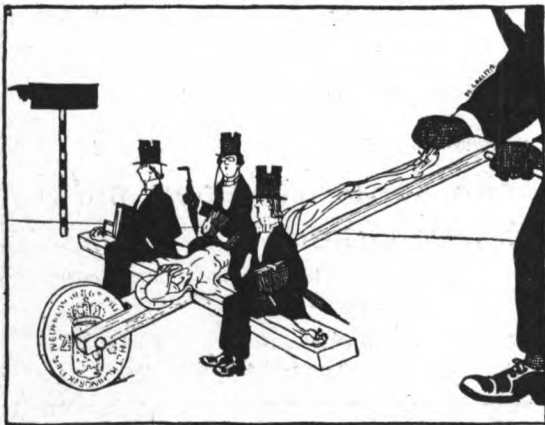
Cliché's welwillend afgestaan door Dagblad Het Parool, met goedkeuring van de Arbeiders Pers.

Ze vallen hem tegen, hij ziet ze falen in hun christen-zijn.

Hét grote mikpunt van Hahn en van Van Weringh niet minder was Kuypers. Een man, die zich daar ook uitstekend voor leende. De Gaulle wordt immers altijd getekend met een neus als een handvat. Luns eveneens, met een iets krommer handvat. Abraham de Geweldige wordt op vele wijzen ten tonele gevoerd en vaak ongenadig tot slachtoffer gemaakt. Velen zullen bekend zijn met het boekje: „dr. Kuypers in de caricatuur”, met een woord vooraf van Kuypers zelf.

Dat is een interessante kwestie: hoe reageert iemand op de over hem gemaakte tekeningen? De meest verbreide mening is, dat Kuypers er nogal goed tegen kon. In het woord vooraf spreekt hij over de spotprent als het „costelijk mal”. Maar Van Weringh toont duidelijk aan, dat het Hahn er niet omging de mensen maar wat te laten lachen om het „costelijk mal”, maar dat hij tekende om te ontmaskeren, om misstanden ongenadig bloot te leggen. En juist die prenten, die Kuypers schetsten als machtswellusteling en als geweldenaar in ongunstige zin, die zijn sociale kwestie verzaakte, zijn in het boekje over Kuypers weggelaten. De titel moet dan ook zijn vlg. de schrijver: dr. Kuypers in de caricatuur, zoals Kuypers zichzelf graag zag!

Ik kan niet beoordelen in hoeverre Hahn Kuypers en andere slachtoffers onrecht heeft gedaan. Er zijn platen waar niet alleen Kuy-

Hahn geeft een „samenvatting” van het verschijnsel der partijbenoemingen; de christelijke kruilwagen.

per of een ander, maar ook het Evangelie en het geloof er onderdoor gaan. Al was Hahn in zijn oorlogsprenten niet partijdig, in de meeste prenten was hij het wel!

Vanuit zijn standpunt bekeken: terecht. Maar voor veel prenten geldt het commentaar van prof. Rookmaaker (119) over: de haat, die vele prenten doorhuivert, de vlammende haat, die alles kleurt en bij het object der haat geen goed meer kan zien.

Zoals reeds opgemerkt werd, toont de schrijver grote affiniteit tot de door hem beschreven figuur. Je zou kunnen zeggen: ze hebben elkaar gevonden.

Dezelfde eenzijdigheid, die in het proefschrift van Van Weringh naar voren kwam, toen hij een zwart-wit-voorstelling maakte van Kuypers maatschappijbeeld, blijkt ook uit deze Hahn-studie. Kuypers had zeker zijn slechte kanten en veel christen-politici hebben er in de praktijk bitter weinig van terecht gebracht. Terecht zegt dr. Buskes: „Hahn balde zijn vuist tegen een onmenselijke wereld, zijn zedelijk protest kwam voort uit een gekrenkt geweten”. Maar Hahn (in zijn prenten) en Van Weringh (in zijn be-

schrijving) hebben harde noten gekraakt en daarbij de intentie van de antirevolutionaire richting miskend! De opmerking van de schrijver (blz. 14) „de behoefte van de antirevolutionairen de maatschappij te veranderen was niet aanwezig”, is niet juist. Met de sociale kwestie en de architectonische kritiek heeft Kuypers deze behoefte wél naar voren gebracht. Juist omdat dit voor de antirevolutionairen geen zaken van barmhartigheid waren, maar zaken van gerechtigheid.

Dáár ligt juist de aktualiteit van Kuypers maatschappijpolitiek.

Daar ligt óók de aktualiteit van Hahns karikatuur.

Niet alleen om historische redenen acht ik dit boek belangrijk. Het is voor christenen noodzakelijk zich deze problemen bewust te zijn. Het blijkt maar al te vaak hoe gemakkelijk het is om je te konformereren aan de bestaande maatschappelijke orde. Ik geloof en met vrome woorden kunnen onrechtvaardige toestanden in stand gehouden worden. Het boek van Koos van Weringh konfronteert je met de gedachte, dat leven uit het geloof slachtoffers kan maken.

Ik heb er geen behoefte aan om de zwarte bladzijden der christelijke politiek gauw om te slaan. Integendeel! Maar het is niet terecht, wanneer de intentie van christelijke politiek mede gehoord wordt.

Dit alles doet overigens niets af van het feit, dat dit uitzonderlijke boek alle lof verdient. Daar komt nog bij, dat De Arbeiderspers het bijzonder mooi heeft uitgegeven. Ruim 250 blz., 150 illustraties, dank zij verschillende subsidies, voor slechts f 16,50.

Het boek verveelt geen moment, want de schrijver beheerst de taal niet alleen, zo nu en dan speelt hij er mee.

Al met al: een felicitatie voor de schrijver, een aanbeveling voor de lezer.

KERKNIEUWS

BEROEPEN: te Ommen: ds. J. v. Dijk te Uithuizen; te Vroomshoop: ds. A. C. Haitsma te Zaamslag; te Kampen (4e pred.pl.): ds. A. H. Algra te Wormer; te Zevenbergen (in comb. met Bergen op Zoom): ds. J. P. Moerkoert te Maartensdijk.

AANGENOMEN: naar Grootegast: ds. R. Zijlstra van Eemdijk; naar Amstelveen B: ds. A. Kuiper te Axel; naar Amsterdam-Centrum B: ds. C. J. Breen te Katwijk aan Zee; naar Kampen: ds. A. H. Algra te Wormer.

BEDANKT: voor Middelstum: ds. J. Poutsma te Nijega-Opeinde; voor Kampen B: ds. M. K. Drost te Dalfsen; voor Smithville (Ont. Canada): ds. M. Brandes te Hengelo; voor Zevenbergen (in comb. met Bergen op Zoom): ds. J. P. Moerkoert te Maartensdijk; voor Zwolle: ds. J. M. Smelik te Overschie; voor Utrecht-Centrum B: ds. M. K. Drost te Dalfsen; voor Appingedam-Overschild: ds. A. P. van Dijk te Nieuwleusen; voor Steenwijk B: ds. J. J. Wildeboer te Winschoten; voor Sneek: ds. J. C. Post te Pieterburen.

DS. J. KEUNING — De kerkeraad van Nijmegen berichtte, dat hij, mede gelet op het voorgaand advies van de kerkeraad van Arnhem naar art. 79 K.O. zijn predikant ds. J. Keuning voor de tijd van drie maanden heeft geschorst in de uitoefening van zijn ambt als dienaar des Woords.

Na zijn schorsing heeft ds. J. Keuning te Nijmegen aparte samenkomsten gehouden.

AALTEN — De kerkeraad van Aalten besloot de buiten het kerkverband staande kerken in Noord-Holland te blijven erkennen als Gereformeerde zuikerkerken. Hij zal zich niet een bezwaarschrift richten tot de eerstvolgende generale synode.

DOESBURG — Ook in Doesburg is het tot een breuk in de gemeente gekomen. De meerderheid van de kerkeraad besloot met de meerderheid van de classis Zutphen te gaan in het voetspoor van ds. K. H. de Groot. Op zijn voorstel had immers de classis Zutphen, zonder nader onderzoek, ds. J. Kamerbeek en de kerkeraad te Apeldoorn aanvaard als wettige kerkeraad. De praeses van de kerkeraad te Doetinchem, ds. C. van der Jagt, wilde hieraan op de classis niet meedoen. Hij riep de gemeente van Doetinchem op de regels van het kerkverband te blijven bewaren, en weg te gaan achter de meerderheid van de kerkeraad.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOL — Op woensdag 10 december jl. droeg prof. J. Kamphuis na het uitspreken van een rede over art. 31 K.O. als wapen van kerkelijke besluitvaardigheid, het rectoraat over aan prof. drs. J. van Bruggen.

G.S. HOOGEVEEN — In de vergaderperiode van 9-12 december jl. benoemde de synode in comité-zitting dr. J. Douma, predikant te Brunssum-Treebeek tot 6e hoogleraar aan de Theologische Hogeschool om les te geven in de dogmatologische vakken, met als hoofdvak ethiek. Vervolgens werden deputaten-curatoren gedechargeerd, en een voorstel aanvaard om deputaten te benoemen voor het ontwerpen van een interne regeling van de benoeming van curatoren. Later in de week werden de bezwaren van Vollenhove-Cadoelen tegen de schorsing van ds. Bax van Zwartsluit afgewezen, en werden zaken afgehandeld betreffende het archief van de Generale synode.

DS. D. K. WIELENGA — Ds. D. K. Wielenga J.Dzn. van Rotterdam-C. werd betrokken bij een aanrijding, waarbij hij o.m. een lichte hersenschudding en enkele verwondingen opliep. Hij is in het ziekenhuis opgenomen, maar er is goede hoop, dat hij binnenkort verder thuis mag worden verpeegd.

WAPENVELD — Na de veroordeling door de classis Harderwijk van het optreden van ds. B. Geuchies van Wapenveld in de gemeente van Heerde, waar hij sprak op een voorlichtingsvergadering, heeft een minderheid van de kerkeraad te Wapenveld (3 ouderlingen) zich aan de gemeenschap met de meerderheid onttrokken, en op zondag 14 december jl. eigen diensten belegd, waarin voorgingen ds. J. Slotman van Urk en ds. J. van Raalte van 't Harde. Van de ruim 800 gemeenteleden, hebben ca. 100 de 3 ouderlingen gevolgd.

CLASSIS ENSCHEDE — De classis Enschede nam t.a.v. de kerk te Nijverdal uitvoerige besluiten. Ze formuleerde een aantal bezwaren tegen handelingen van de kerkeraad. Toch besloot ze nog geen definitieve uitspraak te doen inzake de in Nijverdal plaats gevonden hebbende „doleantie”, maar eerst de reactie van de kerkeraad op de classicale uitspraken af te wachten.

G.S. HOOGEVEEN — In de vergaderperiode van 16-19 december jl. werden eerst verschillende bezwaren tegen de uitspraken van de P.S. Zuid-Holland over de scheuring te Gorinchem afgewezen. Voorts sprak de synode, met betrekking tot de „Vrije Gereformeerde Kerk” te Pretoria (Zuid-Afrika) uit, dat geen correspondentie mag worden onderhouden met de kerkeraad-scriba M. J. Boersema, maar dat de kerkeraad-scriba H. J. Nauta te erkennen is als de kerkeraad, die zich bindt aan Schrift, belijdenis en k.o. De synode besloot ook geen correspondentie aan te gaan met The Reformed Church in Japan. Tenslotte benoemde ze ds. J. P. Lettinga, lector aan de Theologische Hogeschool, tot buitengewoon hoogleraar aan deze instelling, om te doceren in de oud-semietische filologie, de cultuurgeschiedenis van het oude Nabije Oosten, alsmede de tekstgeschiedenis van het Oude Testament. De synode ging op reces tot dinsdag 13 januari 1970.

DS. T. DEKKER — Op zondag 21 december vond de bevestiging en intrede plaats van ds. T. Dekker als predikant in Capelle a.d. IJssel. Zijn bevestiger, ds. J. Rijnveld van IJmuiden, preekte bij deze gelegenheid over Psalm 134:1-3. In de middagdienst verbond ds. Dekker zich aan zijn nieuwe gemeente met een preek over 1 Timotheus 3:15.

NIJMEGEN — Door de kerkeraad te Nijmegen werd op 26 november jl. ds. J. Keuning voor drie maanden in zijn dienst geschorst omdat hij gepreikt had in de kerk te Sliedrecht, die buiten het classicale verband is geraakt. Daardoor zou hij volgens de kerkeraad de artikelen 15 en 31 van de kerkenordening hebben overtreden, de zonden van openbare scheurmaking en indringing in eens anders dienst (art. 80) hebben bedreven en gezondigd hebben tegen het derde gebod.

Op verzoek van één der ouderlingen, broeder G. v. Zandwijk, en ruim de helft van de gemeenteleden zet ds. Keuning zijn ambtsdienst echter voort.

Kerkdiensten worden gehouden voorlopig in gebouw Concordia, van Oldenbarneveldtstraat 23 om 9.30 en 16.30 uur.

Voorlopig adres: ds. J. Keuning, Bredestraat 28. Telef. 08800-70105.

DE BREUK TE VELP — Onjuiste berichten over de op 13 december 1969 ontstane breuk te Velp geven aanleiding omtrent het verloop der gebeurtenissen een nadere uiteenzetting te geven.

In de kerkeraadvergaderingen van 10, 12 en 13 december jl. vond bespreking plaats van een voorstel

om de „Verklaring”, die aan de gemeente gezonden was, omtrent de schorsingswaardigheid en de schorsing van ds. W. Scheele van de genabuurde kerk van Arnhem, in te trekken.

Bij meerderheid van stemmen besloot de kerkeraad om op deze „Verklaring” terug te komen, zich aan de zijde van de kerkeraad van Arnhem, die de schorsing verrichtte, te scharen en het door de kerkeraad voorgenomen beroep op de meerdere vergadering te annuleren — hoewel de punten, waarop het voorstel tot intrekking berustte, niet aan de kerkeraad van Velp, die in juli jl. zijn voorgaand oordeel over de schorsingswaardigheid van ds. W. Scheele had moeten geven, waren voorgelegd.

Een drietal broeders, waaronder ds. J. C. Janse, meenden, dat het voorstel en het besluit tot intrekking en tot wijziging van de houding van de kerkeraad, deswege onrechtmatig was.

Zij verklaarden niettemin met de andere broeders kerkeraadsliden het Heilig Avondmaal te kunnen vieren, maar meenden wel hun standpunt aan de gemeente te moeten bekend maken.

Dit werd hen door de meerderheid geweigerd. Deze zeiden met hen geen Avondmaal te kunnen vieren, tenzij zij beloofden niet over het huns inziens aan ds. Scheele begane onrecht te spreken in de gemeente. Dit was voor de drie broeders echter een zaak van belang omdat slechts in de weg van recht doen en getrouwheid liefhebben en ootmoedig met God wandelen (Micha 6 : 8) 's Heren zaak gediend wordt.

Tenslotte werd door allen, bij stemming, geconstateerd, dat er dan een breuk in de kerkeraad lag. Bij gemeen accoord werd toen besloten verder gescheiden op te trekken, waarbij de meerderheid verklaarde de gemeente elders samen te roepen. Wederzijds werd beloofd het kerkverband in te schakelen.

Na gebed van de praeses werd de vergadering gesloten en gingen de broeders uiteen. Niettemin werden ds. J. C. Janse en zijn beide mede-ambtsdragers 's avonds schriftelijk geciteerd, om bij de meerderheid van de kerkeraad te komen, waar bij stemming o.m. besloten zou worden, dat aan ds. J. C. Janse het recht, om Woord en sacramenten te bedienen, werd ontzegd.

Hieraan werd echter — omdat 's middags bij gemeenschappelijk besluit scheiding geconstateerd werd — niet meer voldaan.

De daarop volgende dag, zondag 14 december, kwam een deel van de gemeente bijeen, als naar gewoonte, in de aula van „De Beukenhof”, waar het Avondmaal bediend werd; een ander deel vergaderde elders.

De kerkdiensten, waar ds. Janse voorgaat, worden als voorheen gehouden in de aula van „De Beukenhof”, Rozendaalselaan 32, Velp.

Adressen: Ds. J. C. Janse, Nordlaan 31, Velp (G.), telefoon 08302-5809; Scriba/penningm.: G. Puttenstein, Kerkallee 88, Velp (G.), tel. 08302-4256. Bank: Alg. Bank Nederland N.V. te Velp, ten gunste van Penningmeester Geref. Kerk (Vrijgemaakt), Kerkallee 88, Velp. Postgiro der bank: Nr. 846660.

HEERDE — De adressen van de Gereformeerde Kerk te Heerde (buiten verband) zijn: praeses: W. D. van Dommelen, Zwolseweg 30, Heerde, tel. 05782-2145; scriba en preekvoorz.: E. W. Keddeman, Juliana-laan 10, Heerde, tel. 05782-1317; diakonie: B. van Ommen, Hagestraat 1a, Heerde; boekhouder: J. Vos, de Wikke 13, Heerde; zendingcomm.: mevr. P. C. v. Keulen-Vermaat, Kanaaldijk 28, Heerde, tel. 05782-2228.

Kerkdiensten in het kerkgebouw Julianalaan 2 te Heerde om 08.30 en 17.00 uur (wijzigingen voorbehouden).

GLANERBRUG — Scriba: H. Preffers, James Rossstraat 31, tel. 05424-1795, Glanerbrug.

WIE HELPT MIJ AAN KERKELIJKE BLADEN ?

Wanneer u kerkelijke bladen, na lezing, als oud papier weggooit, wilt u mij er dan een plezier mee doen?

In verband met de tegenstellingen in onze Kerken ben ik begonnen om allerlei publicaties te verzamelen welke hierop betrekking hebben. Op deze manier hoop ik een zo compleet mogelijk overzicht te krijgen over het ontstaan en het verdere verloop van alle moeiten.

Daarvoor zoek ik landelijke, provinciale en plaatselijke kerk- en/of verenigingsbladen, brochures, verantwoordingen, publicaties van kerkeraden, acta van classes en P.S.-en, ingediende bezwaarschriften enz.

Mocht u dus geen belang meer hebben bij bovengenoemde stukken dan houd ik mij voor toezending hartelijk aanbevolen. De portokosten zal ik graag vergoeden. Wanneer kerkeraden mij regelmatig hun kerkblad en andere publicaties zouden toesturen zou dat op prijs worden gesteld.

D. Smits, Koekoekstraat 25, Vlaardingeng.

Opnieuw heeft de Heere ons zeer verblijd met de geboorte van een dochter en zusje

WILLEMINA LUBECCA (Wilna)

H. Veltman
J. G. H. Veltman-Six
Alle
Heleen

Kampen, 5 januari 1970
L. v. Egmondstraat 47.

Heden ontsiep in zijn Heer en Verlosser onze lieve man, vader, schoonvader en grootvader

SIMON PIETER MACKLOET

register-accountant

in de leeftijd van 77 jaar.

Rotterdam:

M. J. Mackloet-van Prooijen

Best:

Kap. S. P. Mackloet

Voorschoten:

G. Nugteren-Mackloet

J. Nugteren

Margreetje

Mieneke

Siem-Peter

Rotterdam, 21 december 1969
Statensingel 93 b.

STICHTING DE GEREFORMEERDE DAGKALENDER

Postbus 17 — Vreeswijk

DE „BEZIGE BIJ” HEEFT HET MAKKELIJKER DAN WIJ !

Hoewel... wij willen nietal te zeer klagen. Het dagboek heeft ook bij de 22e jaargang zijn weg naar duizenden gezinnen gevonden.

Ook dit jaar is er geen werelddeel waar het geen lezers heeft.

Alleen maar... rond 700 gezinnen minder dan vorig jaar hebben het tot nu toe besteld.

De één omdat er enige predikanten medewerkers die wij twee jaar geleden daartoe uitnodigden maar die sindsdien buiten het verband zijn komen te staan.

De ander omdat verreweg de meeste medewerkende predikanten nog binnen het verband hun ambtswerk verrichten.

Gun toch deze uitgave zijn bescheiden plaats in een tijd waarin zoveel brutaal-goddeloze lectuur straffeloos mag worden uitgegeven en ook onze gezinnen bedreigt.

Op plaatsen waar niet met het dagboek gewerkt wordt, zoeken wij correspondenten die, tegen een behoorlijke vergoeding, er op uit willen gaan. Prijs f 4,75.

vakantie... naar de Veluwe!!

Bespreek nu Uw Bungalow voor 1970. Wij hebben mooie 2-4-6-8 persoons voor U klaar staan.

Voor- en naseizoen aanmerkelijke reductie.

Kantine, Kampwinkel en een eigen kinderbad aanwezig.

CAMPING EN BUNGALOWPARK

„ACKERSATE”

Harremaatweg 26 — Voorthuizen
Telefoon 0 3429 - 1274

Ik wil in een paar artikelen de aandacht voor deze bundel vragen. Omdat wat deze bundel biedt zulk een kwaliteit bezit dat ze een bredere bespreking ten volle verdiend. Prof. C. Veenhof.

WOORD EN KERK

(2e druk)

Theologische bijdragen van de hoogleraren van de theologische hogeschool der Chr. Geref. Kerken t.g.v. van het 75-jarig bestaan van de hogeschool.

prof. dr. B. J. Oosterhoff,
De daden des Heren gedenken
prof. drs. J. P. Versteeg,
Is Adam in het N.T. een „Leermodel”?
prof. J. Hovius,
Om „de ware religie te onderhouden”
prof. dr. J. van Genderen,
Roeping en verkiezing
prof. dr. W. H. Velema,
De kerk in de sociale ethiek
prof. W. Kremer,
De gemeente in de ambtelijke theologie.
Omvang 178 pagina's. Prijs f 9,90

De eerste oplage van dit boek werd in 20 dagen geheel verkocht, zodat tot herdruk moest worden overgegaan. Wij kunnen het u thans weer uit voorraad leveren.

BOEKHANDEL — ANTIQUARIAAT — UITGEVERIJ

TON BOLLAND

v/h H. A. van Bottenburg N.V.

Prinsengracht 493, Amsterdam, tel. 020-221921

UITHOORN

Het Bestuur van de Prot. Chr. M.A.V.O.-school

vraagt wegens uitbreiding

een leraar of lerares

(volledige betrekking)

Uithoorn ligt vlak bij Amsterdam en is zeer gunstig gelegen tussen Haarlem en Hilversum. Woning beschikbaar.

Tevens gevraagd:

een leraar tekenen en/of handenarbeid

Deze betrekkingen kunnen gecombineerd worden.

Sollicitaties aan de Directeur C. J. Stahlie, Coudenhoveflat 6, Uithoorn, tel. 02975 - 3909.

Inkoop van boeken

Gehele bibliotheken en kleine(re) partijen.
Taxaties voor verzekeringen enz.

TON BOLLAND

(beëdigd taxateur)

v/h H. A. van Bottenburg N.V.

Prinsengracht 493, Amsterdam, Tel. 020 - 221921

GERO-ZILVIUM AVONDMAALSTELLEN DOOPBEKKENS

Fa. den Hengst

Slotlaan 224-226 - Zeist - Tel. 03404-11298